

Biskupstwa rzymsko-katolickie w Rzeczypospolitej Polskiej.

Podał X. Dr Jan Fijałek.

Wykaz poniższy biskupstw rzymsko-katolickich i ich prowincyj (metropolij), wraz zwierzchnią ich hierarchją, w dzisiejszej Rzeczypospolitej Polskiej, przedstawia w głównym zrębie ustrój Kościoła rzymsko-katolickiego, istniejący w chwili powstania Państwa Polskiego w październiku-listopadzie 1918 r. aż do nowego urzędu Piusa XI bullą cyrkumskrypcyjną *Vixdum Poloniae unitas* z 28 października 1925 r.

Do wskrzeszonego Państwa Polskiego wszedł on nienaruszony, jako bezpośrednie dziedzictwo państw zaborczych, które rozbiły dawną jedność tegoż Kościoła w dawnej Rzeczypospolitej Polskiej (w Koronie i Litwie), stosownie do przestrzeganej naogół w czasach nowszych przez Stolicę apostolską zasady, iż rozciągłość terytorjalna Kościoła w danym państwie nie wychodzi poza granice tegoż polityczne. Konkordat, zawarty w Rzymie 10 lutego 1925 pomiędzy Stolicą apostolską a Rzeczpospolitą Polską, wyraża tę zasadę w art. 9-tym (*Aucune partie de la Republique de Pologne ne dépendra d'un évêque dont le siège se trouverait en dehors des frontières de l'Etat Polonais*), a pomieniona bulla przeprowadziła ją z całą ścisłością i bez żadnego już wyjątku w nowym Państwie Polskiem po ostatecznem ustaleniu jego granic wschodnich z Rosją i Litwą uchwałą paryską Konferencji ambasadorów 15 marca 1923 r.

W okresie tym przejściowym lat siedmiu (1918—1925) uwzględnić potrzeba zjawiające się i istniejące chwilowo, zarówno w obrębie Państwa Polskiego jak i poza jego granicami, twory organizacyjne, bądź to jako administracje apostolskie, bądź też jako delegatury lub wikarjaty generalne. Pierwsze z ustanowienia Stolicy

rzymskiej, drugie zarządzeniem arcybiskupiem lub biskupiem powołane zostały do życia, jedne i drugie wskutek zaszłych zmian granic politycznych, a to mianowicie dla tych części z diecezji pogranicznych, które przyznano Polsce, w szczególności z diecezji spiskiej na Węgrzech (skrawki Spisza i Orawy) i wrocławskiej na t. zw. Śląsku Cieszyńskim z zaboru austriackiego i Górnym z zaboru pruskiego; albo dla tych dekanatów diecezji polskich, które się zostały poza granicami Państwa Polskiego i od łączności z macierzystymi swymi w niem diecezjami kordonem politycznym były odcięte. Są to: Wolne miasto Gdańsk, a dalej naokół pozostałe pod zaborem pruskim parafje diecezji poznańskiej i chełmińskiej, przypadłe Litwie kowieńskiej z diecezji wileńskiej, od ściany zaś wschodniej na Białorusi Rosji bolszewickiej z diecezji mińskiej, i wreszcie trzy dekanaty archidiecezji lwowskiej na Bukowinie, dawnem pograniczu mołdawskiem, w Królestwie Rumuńskiem, wszędzie w nich z ludnością polską bezlitośnie prześladowaną i wynaradawianą. Wykaz szczegółowy tychże kościołów parafjalnych, a także kaplic w ich obrębie publicznych, o ile w schematyzmach diecezjalnych są zaznaczone, mieści o nich zwięzłą wiadomość historyczno-statystyczną porządkiem alfabetycznym wraz z nazwą ich dotychczasową i nową.

Również i przy wykazie biskupstw zdało się rzeczą konieczną podać zwięzłą a ściśle naukową wiadomość o ich założeniu i przynależności metropolitalnej, którą znać winien każdy kapłan polski. Ułożony zaś jest ten ich katalog w rozkładzie terytorjalno-hierarchicznym, który w dawniejszych schematyzmach watykańskich całego Kościoła (*La Gerarchia Cattolica*) chwalebnie był uwidaczniany (na początku części jej pierwszej p. t.: *Specchio della Ger. Catt.* = *Zwierciadło Hier. Kat.*). Dzisiejsze naszych diecezji urzędowe elenchusy, katalogi i schematyzmy — bo tę nazwą noszą spisy kościołów i duchowieństwa danej diecezji, pojawiające się u nas pod koniec wieku XVIII-go — o ile przytaczają biskupstwa Rzeczypospolitej Polskiej z ich hierarchami, czynią to niejednolicie i zwyczajnie bez not historycznych jako całkiem zbędnych. Natomiast schematyzmy watykańskie, wychodzące od r. 1912 p. t.: *Annuario Pontificio* — nosiły ten tytuł już poprzednio do r. 1872 — w spisie alfabetycznym biskupstw całego świata katolickiego zamieszczają przy wszystkich „rezydencjonalnych” czyli rzeczywistych czas ich powstania, rok lub wiek, a więc

i dla polskich, nie zawsze jednak zgodnie z chronologią historyczną. Ze względu na rozpowszechnienie i wagę tego wydawnictwa zaznacza się te niedokładności czy myłki. Znajdują się one i w drugim jeszcze bardziej rozpowszechnionem i niewątpliwie cenniejszem, a już odmienny typ mającem wydawnictwie rocznika katolickiego, gdyż w niem ze statystyką łączy się kronika i nawet historia kościelna, bogato przytem i naogół udatnie ilustrowanem i przez pióra polskie zasilanem; jest niem paryski *Annuaire Pontifical Catholique* Mgra A. Battandier'a (od r. 1898 † 23. V. 1921), obecnie pod redakcją oo. asumpcjonistów, którzy wzięli nagrodę za nie w Akademji francuskiej (medal Richelieu'go w r. 1925). — W sprawie nazw stolic biskupich nastąpiła w latach ostatnich (1925 i 1926), przyznać to trzeba, znaczna, niemal zupełna w obu wydawnictwach poprawa: niepotrzebnie utrzymują się w nich jeszcze nazwy niemieckie na równi z polskimi: Chełmno, Kulm (Chełmno po raz pierwszy w *Ann. Pont.* dopiero w r. 1926 str. 120); Gniezno, Gnesen; Lwów, Lemberg (przytem u *Battandier'a* zaznaczono przynajmniej autrefois „Lemberg“ en allemand, ale jeszcze w r. 1925 na str. 258 czyta się „Galicie“, która znikła dopiero w roku następnym, 1926 str. 263, gdzie portret ś. p. X. arcybiskupa Bilczewskiego z notą na następnej stronie: mort en odeur de sainteté); Poznań, Posen; Sandomir, Sandomierz i Wilna, Vilna, Wilno (w polskiem brzmieniu po raz pierwszy w watykańskim *Ann.* na r. 1925 str. 254, u *Battandier'a* z określeniem geograficznem „dép. de Mohilew“ jeszcze w r. 1925 str. 356).

Daty i dane biograficzne biskupów ordynariuszy i ich pomocników (biskupów tytularnych, sufraganów), powołanych wolą Ojca św., biskupa rzymskiego do współrzędów w Kościele, przytacza się możliwie wyczerpująco i przedmiotowo; nie tyka się oczywiście działalności ich biskupiej, o ile nie jest jeszcze zamkniętą; z naukowej zaś zmarłych uwypatnia się bibliograficznie prace tylko wartościowe. Uzupełnienia i poprawki personaljów przyjmuje autor z wdzięcznością, gdyż nieraz miał wątpliwość wobec sprzecznych relacyj; uwzględni je w osobnem odbiciu niniejszego wykazu.

A.
Z POD ZABORU PRUSKIEGO
(OD R. 1793/1821).

I. Prowincja gnieźnieńska i poznańska.

Powołała ją do życia bulla cyrkumskrypcyjna papieża Piusa VII *De salute animarum deque catholicae religionis incremento* z dnia 16 lipca 1821 r., która stanowi nowe rozgraniczenie diecezji i metropolij w Królestwie Pruskiem. W szczególności na ziemiach polskich tworzy ona nowe

1. Arcybiskupstwo gnieźnieńskie i poznańskie

z jedyną podległą mu sufraganią metropolitalną: diecezją chełmińską. Powstało ono mocą rzeczonej bulli z równo współrzednego (*aeque principaliter*) połączenia biskupstwa poznańskiego, którego kościół katedralny p. w. św. Piotra i Pawła apostołów został natenczas podniesiony do godności stolicy metropolitalnej, z kościołem arcybiskupim — i metropolitalnym dotychczas jak i nadal — gnieźnieńskim p. w. św. Wojciecha, tak iż obydwie diecezje, gnieźnieńska i poznańska, w nowych swoich granicach państwa pruskiego, pozostając nadal we wszystkim nienaruszone, wyjąwszy jedynie nowe określenie ilości dostojęństw (prałatur), kanonij i wikarjatów w obu swoich kapitułach archikatedralnych, otrzymywały jednego i tego samego arcybiskupa metropolitę, który z woli papieskiej miał odtąd nosić i nosił tytuł „arcybiskupa gnieźnieńskiego i poznańskiego“, z rezydencją metropolitalną w Poznaniu. Dwie zatem diecezje, archidiecezja gnieźnieńska, założona w r. 999/1000 jako arcybiskupstwo u grobu św. Wojciecha w Gnieźnie, terytorjalnie po czwartym zaborze pruskim na kongresie wiedeńskim (1815) okrojona do trzeciej części swego obszaru w dawnej Rzeczypospolitej, i starsza nieco od niej poznańska, istniejąca zrazu jako biskupstwo misyjne (od r. 966, t. j. od pierwszych lat chrztu Polski aż do pierwszego czy drugiego dziesiątka po r. 1000),

a która po rozbiorach Polski dostała się Prusom w całości, stanowią od r. 1821 jedno arcybiskupstwo, na równych jednakże wobec siebie prawach, albowiem każda z nich ma swoją kapitułę, swojego sufragana (biskupa pomocniczego), swoje seminarjum, a w czasie wakansu własnego wikariusza kapitulnego i administratora.

Mylnie watykańskie *Annuario Pontificio* naznacza Gnieznu początek jakoby biskupstwa na r. 1000 — od samego początku było ono arcybiskupstwem — a arcybiskupstwa na r. 1821, powstanie zaś biskupstwa poznańskiego kładzie ogólnikowo na wiek X-ty (*Ann. Pont.* z r. 1924 str. 140, z r. 1925 i 1926 str. 137).

Ani bulla *De salute animarum*, ani też żadne inne pismo papieskie, nad czem rząd pruski bardzo pilnie zawsze czuwał, zaraz od pierwszej chwili zaboru Polski (1793/5) nie przyznaje arcybiskupom gnieźnieńskim i poznańskim żadnej innej prócz metropolitalnej godności, żadnego innego tytułu, nawet „legata urodzonego” Stolicy apostolskiej, którego ciż arcybiskupi używali nadal swobodnie bez sprzeciwu ze strony rządu pruskiego; w tytule tym czysto kościelnym, i zresztą już naonczas bez treści rzeczowej, rząd pruski nie widział nic niebezpiecznego dla siebie. Arcybiskupi ci noszą ubranie koloru czerwonego czyli purpurowego zwyczajem kardynałów i to we wszystkim, wyjąwszy jedynie kapelusza kardynalskiego (*excepto tamen pileo rubri seu purpurei coloris albo praeter purpureum galerum*); a noszą je za przykładem swoich poprzedników arcybiskupów gnieźnieńskich i prymasów, istniejącym już niewątpliwie w wieku XVII. Ale dopiero w epoce saskiej prawo noszenia purpury kardynalskiej przyznała im Stolica apostolska: po daremnych staraniach o nie Krzysztofa Antoniego Szembeka (w r. 1741) otrzymał je dla siebie i wszystkich swoich następców za orędownictwem króla Augusta III Adam Ignacy Komorowski bullą papieża Benedykta XIV *Ad decorem Ecclesiae sponsae Dei*, wydaną w dniu jego prekonizacji dnia 22 września 1749, atoli bynajmniej nie z tytułu legacji apostolskiej (z r. 1515), który to tytuł nie bezpodstawnie wysuwano ze strony polskiej (króla, arcybiskupa i kapituły gnieźnieńskiej), lecz tylko ze względu na godność prymacjalną arcybiskupów gnieźnieńskich, godność w rozumieniu Kurji rzymskiej czysto świecką. Wyraźnie zaznacza to pomieniona bulla (*cum... archiepiscopus et primas in generalibus totius regni Poloniae comitiis primatum habeat ac prima post*

regem fulciri dignoscitur dignitate,¹ jak i brewe tegoż papieża z 14 lutego 1750 do prymasa Komorowskiego (*metropolitana ecclesia Gnesnensis, cui etiam saecularis regni Poloniae primatia adnexa est*)². Uprzywilejowanie arcybiskupów gnieźnieńskich purpurą kardynalską z powodu prymacjalnej ich godności było tylko zewnętrzną oznaką pierwszego ich stanowiska po królu w państwie, ale żadnej nie dawało im większej władzy ani większego prawa wobec nuncjusza papieskiego, któremu taż bulla zastrzega zawsze i wszędzie pierwszeństwo miejsca, o ile prymasowie gnieźnieńscy nie są kardynałami. W ten sposób przyznana przez Rzym purpura kardynalska prymasom polskim kończyła spory ich o prawo pierwszeństwa z biskupami krakowskimi jako kardynałami, a jeszcze częściej z nuncjuszami apostolskimi.

Arcybiskup gnieźnieński i poznański.

9-ty z rzędu (po X. Drze św. teologii i filozofji Edwardzie Likowskim prek. 8. IX. 1914, intron. 24. IX. ow. roku, † 20. II. 1915) X. kardynał prymas Polski Edmund Dalbor Pr. Kan. Dr (rzymski w uniw. jezuickim Gregoriana) a św. teologii honorowy (uniwersytetów w Monasterze 1915, we Lwowie i Warszawie).

* w m. Ostrowie diec. poznańskiej (dawnem województwie kaliskiem) 30. X. 1869, wyśw. 25. II. 1893 w kościele św. Jana Lateraneńskiego w Rzymie przez kardynała biskupa Ostji i Velletri Rafała Monaco La Valetta, dziekana św. Kolegium, archiprezbitera patriarchalnej arcybazyliki lateraneńskiej i protektora Kolegium Polskiego; za powrotem do Poznania wikarjusz przy kościele św. Marcina 9. X. 1894, wkrótce archikatedralny 1895, kanclerz kurji arcybiskupiej; docent prawa kanon. i teologii moralnej w seminarjum duchownem w Gnieźnie 1900; kanonik katedralny poznań. 1901 oraz kaznodzieja tejże katedry; wikarjusz generalny diecezji poznań. 1909; prałat domowy J. Św. 23. XI. 1914. Prekon. 30. VI. 1915 (wraz z X. prałatem Jedzinkiem, proces ich obu ka-

¹ Ogłosił tę bullę X. Jan Korytkowski, Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od r. 1000 aż do r. 1821 T. IV (Poznań 1891) 588/90 w przyp., na str. 563 w przyp. orędzie kapituły gnieźnieńskiej z 1 maja 1741 o starym zwyczaju używania purpury kardynalskiej przez prymasów gnieźnieńskich jako legatów apostolskich.

² Aug. Theiner, Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae T. IV. P. 1. (Romae 1864) 135/6 nr LXIX.

noniczny z początkiem czerwca ow. r. w Monachjum przed nuncjuszem bawarskim, arcybpem tyt. heraklejskim Andrzejem Franc. Frühwirth'em Z. K.), kons. i intron. 21. IX. ow. r. w katedrze poznańskiej przez kardynała arcybpa kolońskiego Feliksa v. Hartmann, w asystencji księcia biskupa wrocławskiego Adolfa Bertram'a i biskupa sufragana gnieźn. W. Kloskego (równocześnie z biskupem nominatem P. Jedzinkiem sufraganiem poznań.);¹ zaraz po konsekracji otrzymuje palljusz, przywieziony sobie z Rzymu przez ablegata X. Mosser'a, łaską papieża Benedykta XV zwolniony od obowiązku udawania się osobiście lub przez swego zastępcę po niego do Rzymu w przeciągu trzech miesięcy po konsekracji; ingres do katedry gnieźn. 3. X, ogłosz. 9. XII. 1915. Kardynał prezbiter kreow. 15. XII. 1919 przez papieża Benedykta XV, kapelusz i tytuł kościoła św. Jana przed Porta Latina otrzymuje 18. XII. i 28. XII. odbywa tu ingres.²) Kanclerz kapituły Orła Białego, komandor Wielkiej Wstęgi Legji honorowej. † w Poznaniu 13. II. 1926 o godz. 3 minut 55 rano, pochow. 18. II. w katedrze gnieźnieńskiej, w krypcie pod kaplicą Łubieńskich, obok prymasa Macieja Łubieńskiego († 28. V. 1652 w Łowiczu) i swego sufragana gnieźn. W. Kloskego. Udział w pogrzebie wzięli w Gnieźnie przybyli z Warszawy: prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Stanisław Wojciechowski i nuncjusz Stolicy apostolskiej Wawrzyniec Lauri tyt. arcybp efeski.

Próbe charakterystyki osoby i rządów daje X. Nikodem Ludomir Cieszyński w swoich *Rocznikach Katolickich* na R. P. 1927 (Poznań 1927) 353/370: „Pierwszy prymas Polski odrodzonej“. Wzmiankowane tutaj próby pracy literacko-naukowej Zmarłego w zakresie praktycznym i wydawniczo-kaznodziejskim (str. 356/7) należy uzupełnić wskazaniem artykułów i recenzji jego kanonicznych, głównie z dziedziny prawa małżeńskiego, jakie X. Dr Dalbor ogłaszał w poznańskim *Przeglądzie Kościelnym* X. Stan. Okoniewskiego w pierwszych pięciu jego tomach (z r. 1902/4). Zasługują stąd na wzmiankę artykułiki: 1° o kanonikach honorowych poznańskich (II 385/8), ustanowionych bullą „De salute ani-

¹ Fakt odbycia równocześnie dwu konsekracji biskupich jest istotnie rzadki.

² Posiadał już ten tytuł Bernard Maciejowski h. Ciołek, bp krakowski, kreow. kardynałem przez Klemensa VIII w r. 1604, następnie arcybp gnieźnieński (1605 + 1608), w komendzie nadal mający bpstwo krakowskie.

marum“ z r. 1821, iż z wyjątkiem prawa udziału w posiedzeniach stoją oni na równi z kanonikami rzeczywistymi, i 2° o domie XX. emerytów w Obrze a vita communis (II 457/64), iż ona obowiązuje mocą tejże bulli. „Zasługi X. kardynała prymasa Dalbora około akcji katolickiej w Polsce i w archidiecezjach gnieźnieńskiej i poznańskiej“ wygłosił X. Józef Prączyński 6. XI. 1926 na VII Zjeździe katolickim w Poznaniu (czyt. *Liga katolicka w archidiecezjach gnieźnień. i poznań.* z r. 1926, Nr 11/12 str. 13/19).

NB. W poczcie kardynałów następuje bezpośrednio po arcybiskupie warszawskim Aleksandrze Kakowskim, kreowanym równocześnie z nim kardynałem. Obydwaj kardynałowie polscy wzięli udział w konklawe watykańskim 2—6. II. 1922, z którego wyszedł kardynał arcybiskup medjolański (kreow. 13. VI. 1921) Achilles Ratti (poprzednio wizytator od 25. IV. 1918, a następnie nuncjusz apostolski w Polsce od 6. VI. 1919 do 20. V. 1921) jako Pius XI.

Sufragani.

Gnieźnieńscy: 1. X. Wilhelm Atanazy K l o s k e. * w Gierałtowicach diec. wrocławskiej (w pow. kozielskim, rejencji opolskiej) 10. I. 1852, wyśw. 5. VII. 1877 w Pradze (aż tutaj z powodu walki w Niemczech o tak zw. kulturę), po latach tułacznych katecheta gimnazjalny w Berlinie 1882, następnie w Poznaniu u Marji Magdaleny 1888, kanonik kaznodzieja katedry gnieźn. w lipcu 1903 i regens seminarjum duchownego w Gnieźnie. Po trzechletnim przeszło wakansie sufragani tutaj, prekon. 29. XII. 1910 (ogłosz. 30. XI. 1911) biskup tyt. teodosjopolitański (Theodosiopolis, Erzerum w metropolji cezarejsko-ponckiej, Cesarea w Kappadocji I), kons. 19. II. 1911 w katedrze gnieźn. przez biskupa tyt. aureliopolitańskiego, sufragana, wikariusza kapit. i administratora diecezji poznań. X. Dra Edwarda Likowskiego, w asystencji bpów sufraganów: J. J. Klundra chełmińskiego i Karola Augustina św. teol. Dra, bpa tyt. diocezarejskiego, sufragana i kanonika katedr. wrocławskiego (prek. i kons. 1910), na której to uroczystości nie było przedstawicieli władz; wikariusz kapitulny i administrator po śmierci arcybpa E. Likowskiego, wybr. 2. III. 1915, z powodu ciężkiej niemocy zrezygnował z sufragani 1924. † w Gnieźnie 12. V. 1925.

2. Antoni Laubitz. * w Pakości czy Inowrocławiu na Kujawach, diec. gnieźn. 7. VI. 1861, wyśw. 11. III. 1888, proboszcz (prepozyt) inowrocławski (1898/1920), szambelan tajny J. Św. 18. VI. 1906; proboszcz infułat katedr. gnieźn. 1920 i zarazem wikariusz gener., protonotarjusz apostolski a. i. p. 3. III. 1922. Prekon. 8. XI. 1924 i ogłosz. 18. XII. ow. r. biskupem tyt. jasseńskim (Jassus, Jassen. Asyn-kalessi w metr. Stauropolis, prow. Caria), kons. 18. I. 1925 w katedrze gnieźn. przez kardynała gnieźn. Dalbora, w asystencji biskupów: X. Piotra Mańkowskiego kamienieckiego i X. Stanisława Łukomskiego sufragana poznań.

W watyk. *Ann. Pont.* 1925 (str. 300) brak daty *, na r. 1926 (str. 307) tylko sam r. 1861 podany. Nazwa bpstwa tyt. pisana jest tutaj teraz przez jedno s.

Poznańscy: 1. X. Paweł Jedzink św. teologii licencjat monasterski a następnie Dr honorowy. * w Brunsberdze na Warmji 13. VI. 1851, wyśw. 2. VIII. 1874, proboszcz w Olsztynku (Allenstein) diec. warmińskiej; kanonik kat. poznań. 1888 i aż do końca życia regens nowo otwartego seminarjum duchownego w Poznaniu, prałat domowy J. Św. 8. V. 1897, proboszcz infułat kat. poznań. inst. 1915, wikariusz kapitulny i administrator diec. poznań. po † arcybpa E. Likowskiego wybr. 26. II. 1915. Prekon. 30. VI. 1915 biskupem tyt. temisonieńskim (Themisonium, teraz Kara-Oeyuk-bazar metrop. laodyceńskiej w prow. Frigia Pacaziana), kons. 21. IX. 1915 w katedrze poznań. równocześnie ze swoim arcybpem gnieźn. i poznań. X. Dalborem. † w Poznaniu 31. X. 1918.

Dla użytku niemieckich historyków kościelnych tłómaczył X. bpa E. Likowskiego dzieło p. t.: *Unia Brzeska r. 1596* (Poznań r. 1896): *Die ruthenisch-römische Kirchenvereinigung genannt Union zu Brest* (Freiburg i. Br. Herder 1904).

2. X. Stanisław Kostka Łukomski. * we wsi Borku par. Sadki za Notecią w Krainie diec. gnieźn. 21. X. 1874, wyśw. 24. II. 1898, umiłowany kapelan arcybpa Florjana Stablewskiego, szambelan hon. J. Św. 30. XI. 1903, następnie proboszcz (prepozyt) koźmiński nad Orlą diec. poznań. (1905/1916); kanonik penitencjarjusz kat. poznań. 1916. Prek. 8. III. 1920 biskupem tyt. sicceńskim (Sicca Veneria, Siccen., teraz el-Kef, metrop. kartagińskiej w prow. Afryki Prokonsularnej), kons. 23. V. ow. r. w katedrze poznań. przez X. biskupa Adolfa Szelążka sufragana płoc-

kiego (w zastępstwie chorego kardynała prymasa) w asystencji X. biskupa Wojciecha Stan. Owczarka sufragana włocławskiego i za dyspensą papieską X. Antoniego Laubitza, proboszcza infułata gnieźnieńskiego. Doradca przyjaciel ś. p. X. kardynała Dalbora.

Nie cała diecezja poznańska weszła do Państwa Polskiego: graniczny pas jej zachodnio-północny, od Wschowy z południa koło Odry aż za Wałcz do Drahima na północy ku Pomorzu, przyznał traktat wersalski Rzeczypospolitej Pruskiej; odcięte tu kościoły i dekanaty ob. poniżej w drugiej części o administracjach apostolskich i t. d.

2. Biskupstwo chełmińskie.

Założone w r. 1243, mocą bulli cyrkumskrypcyjnej Piusa VII *De salute animarum* z 16. VII. 1821 podległe arcybiskupstwu gnieźnieńskiemu i poznańskiemu, ma siedzibę w Pelplinie na Pomorzu z katedrą i kapitułą przy pocysterskim opackim tutaj kościele p. w. Wniebowzięcia N. P. Marji od 3. VIII. 1824. Biskupstwo to, obejmujące dawniej samą tylko ziemię chełmińską z lubawską, rozciąga się teraz (od 1821) na Pomorze polskie wraz z Gdańskiem (ob. *Nova Polonia Sacra* T. 2 str. 3/4, przynależność metropolitalna str. 97/99).

Biskup ordynariusz: X. Augustyn Rosentreter Ś. T. licencjat (1869) i Dr h. c. (1896) monasterski). * w Oborowie (Abrau) par. Dąbrowie (Damerau) koło Tucholi diec. chełmińskiej 13. I. 1844, wyśw. 12. III. 1870, profesor egzegezy w seminarjum duchownem w Pelplinie 1871, po zamknięciu przez rząd tegoż seminarjum 1876 zwiedza Ziemię św. i studjuje dalej w Rzymie; dyrektor seminarjum nauczycielskiego w Kościerzynie 1885, następnie regens seminarjum duchownego w Pelplinie oraz kanonik katedr. 1887. Biskup chełmiński wybrany przez kapitułę 22. XII. 1898 i zatwierdzony przez papieża Leona XIII d. 23. II. 1899, kons. i intron. w katedrze pelplińskiej 9. VII. ow. r. przez biskupa warmińskiego X. Dra Andrzeja v. Thiel. † po krótkiej chorobie 4. X. 1926, pochowany w katedrze.

Artykuły jego historyczne, ogłoszone prawie wyłącznie w herderowskim *Wetzer u. Welte's Kirchenlexicon* wyd. 2, a wszystkie dotyczące diecezji chełmińskiej, omawia X. Dr Tadeusz Glemma w *Nova Polonia Sacra* l. c. str. 33/4, wskazuje zaś w wspomnie-

niu pośmiertnem X. Dr P. Nowicki w wileńskim *Kwartalniku Teologicznym* R. IV, 1926 str. 264.

Sufragan: X. Jakób Jan Klunder Pr. O. Dr (rzymski).
* w Koślince koło Tucholi i w jej parafji diec. chełmińskiej 23. VIII. 1849, wyśw. 15. IV. 1876 w archibazylice lateraneńskiej w Rzymie; z powodu ustaw majowych rządu pruskiego aż w Bawarii wikarjuszem w Pfaffenhausen diec. augsburskiej blisko lat siedm, następnie już w swojej diecezji w Pucku 1884/5, administrator i proboszcz w Nidborku, proboszcz u P. Marji w Toruniu 22. X. 1889 i dziekan toruński 10. III. 1897; kanonik katedr. w Pelplinie 28. XI. 1905 i kaznodzieja, prałat dziekan 23. VI. 1909. Biskup tyt. selymbriański (Selymbria, Silivri, dawniej także Salubrien. i Solubrien lub Solumbr. w metrop. heraklejskiej a prow. Europy w Tracji niedaleko Konstantynopola), mian. brewem z 6. VII. 1907 (już 20. VII. doręczonem), kons. 15. VIII. 1907 w katedrze pelplińskiej przez biskupa ordynarjusza, w asystencji biskupów sufraganów: poznańskiego, X. Dra Edw. Likowskiego i warmińskiego X. Edw. Hermanna; zwolniony z urzędu sufragana i zamian. asystentem tronu papieskiego z końcem r. 1925.

W watyk. *Ann. Pont.* jak i u *Battandier'a* wyraz Koślinka przekreślony na „Konstinka“, a imię biskupa podane tylko „Jan“.

B.
Z POD ZABORU AUSTRJACKIEGO
(OD R. 1772/1795).

3. Biskupstwo krakowskie.

Z wszystkich biskupstw polskich największe przemiany terytorjalne i hierarchiczne od czasu rozbiorów dawnej Polski przeszło krakowskie, jedyne na całą właściwą Małopolskę w trzech jej województwach: krakowskiem, sandomierskiem i lubelskiem, ze stolicą w Krakowie a katedrą na Zamku p. w. św. Wacława męczennika (pierwotnie Zbawiciela). Od swojego początku w r. 1000 zostawało ono w prowincji gnieźnieńskiej. Odłączył je od niej tuż przed utworzeniem Księstwa Warszawskiego mandat Piusa VII *Quoniam carissimus in Christo filius noster Franciscus, Austriae imperator atque Hungariae et Bohemiae rex apostolicus* z 19 sierpnia 1807, wydany na ręce Antoniego Teodora kardynała de Colloredo arcybiskupa ołomunieckiego, a poddał je arcybiskupowi lwowskiemu wraz z diecezjami przemyską oraz nowo utworzonymi (1805) kielecką i lubelską, leżącymi w obrębie cesarstwa austriackiego na terytorjum ziem polskich w obu t. zw. Galicjach, Galicji z Lodomerją (1772) i Galicji Nowej czyli Zachodniej (1795). Po wojnach napoleońskich, z powstaniem Królestwa Polskiego (1815 na kongresie wiedeńskim) biskupstwo krakowskie w nowych swoich granicach, znajdujące się w Królestwie Polskiem jak i w Wolnem mieście Krakowie wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem (1815—1846), mocą bulli cyrkumskrypcyjnej tegoż papieża Piusa VII *Ex imposita nobis* z 30. VI. 1818 zostało włączone do nowo utworzonej natenczas prowincji warszawskiej. Przeważna część diecezji krakowskiej, leżąca w Królestwie Polskiem, w zaborze rosyjskim, wkrótce po powstaniu listopadowem stała się wikarjatem apostolskim (1834—1882), a następnie samoistnem biskupstwem kieleckiem (ob. niżej C. pod 8). Również wikarjatem apostolskim była w latach

1862–1879 pozostała częsteczka dawnej diecezji krakowskiej pod zaborem austriackim: obejmowała ona miasto Kraków z tak zw. W. Ks. Krakowskiem z 5 dekanatami (2 w mieście Krakowie, bolechowicki, czernichowski i nowogórski, 73 parafij, dusz 143.716). Kiedy otrzymała biskupa diecezjalnego w osobie X. Albina Sas Dunajewskiego (prekon. 15. V. 1879, kons. i intron. 8. VI), powiększyła się o dalsze 5 dekanatów po prawej stronie Wisły diecezji dotychczas tarnowskiej (bialski, oświęcimski, skawiński, wadowicki i żywiecki) wraz z szeregiem parafij z 4 sąsiednich dekanatów tejże diecezji (9 z wielickiego, 3 dobczyckiego, 7 myślenickiego i 5 makowskiego), a to w moc dekretu konsystorjalnego papieża Leona XIII z 20 stycznia 1880 i zarazem równocześnie stała się bezpośrednio podległą Stolicy apostolskiej. Była to nowa erekcja diecezji krakowskiej i fundacja stolicy biskupiej z wikarjatu krakowskiej, rozszerzonej niezadługo mocą dekretu konsystorjalnego z 27 marca 1886 dalszemi 4-ma dekanatami diecezji tarnowskiej aż po rzekę Rabę wraz z Podhalem (makowski 9 parafij, tyleż myślenicki z 1 filją, nowotarski 11 z 3 filjami i niepołomicki 10 parafij). Wreszcie dekretem cesarskim z 18. I. 1889 biskup krakowski otrzymał tytuł księcia (*princeps episcopus Cracoviensis*).

Książe-biskup 3-ci z rzędu: X. Adam Stefan książę Sapieha Pr. O. Dr (rzymski u św. Apolinarego). * w Krasieczynie diec. przemyskiej 14. V. 1867, wyśw. 1. X. 1893 we Lwowie, w kościele seminaryjnym p. w. M. B. Gromnicznej przez X. Jana z Kozielska Puzyń, biskupa sufragana lwowskiego, seminarjum duchownego we Lwowie prefekt, następnie wicerektor 1897; kanonik kapit. lwowskiej 1902, szambelan tajny czynny J. Św. 23. II. 1906 przebywający stale w Kurji papieskiej. Prekon. 27. XI. 1911 (mianowany przez cesarza austr. Franciszka Józefa I d. 24. XI. ow. r.), kons. 17. XII przez papieża Piusa X w papieskiej kaplicy Sykstyńskiej w Watykanie wraz z kardynałem Gaetano Lai biskupem podmiejskim Sabiny i kapucynem francuskim O. Piušem Amandem Sabadel; ingres do katedry na Wawelu 3. III. 1912 w obecności arcybiskupów lwowskich: łacińskiego X. Józefa Bilczewskiego z jego sufraganiem X. Władysławem Bandurskim i ormiańskiego X. Józefa Teodorowicza; biskupów: przemyskiego X. Józefa Pelczara z jego sufraganiem X. Karolem Józefem Fischere, tarnowskiego X. Leona Wałęgi i własnego sufragana X. Ana-

tola Nowaka, tudzież władcyków unickich: przemyskiego X. Konstantyna Czechowicza i stanisławowskiego X. Grzegorza Chomyszyna, a więc prawie całego episkopatu ówczesnej Galicji, t. j. wszystkich jego członków z wyjątkiem jedynie chorego metropolity unickiego ze Lwowa, O. Andrzeja Romana z Szeptyc Szeptyckiego.

Sufragan pod zaborem austriackim trzeci (po długiej przerwie od r. 1841) i ostatni: X. Anatol Nowak 1900—1924 (ob. niżej: Biskupstwo przemyskie).

II. Prowincja lwowska.

Pierwotnie metropolja halicka ob. łac. (1375—1412/1414) z faktyczną już wówczas rezydencją arcybiskupów halickich we Lwowie, dokąd stolica tegoż arcybiskupstwa została przeniesiona z ustanowieniem katedry przy kościele parafjalnym N. M. P. (Wniebowzięcia) bullą Jana XXIII *In eminenti specula militantis Ecclesiae* dat. w Rzymie 28 sierpnia 1412; ekspedycja wszakże tejże z kancelarji papieskiej nastąpiła dopiero 30 maja 1414 za pobytu tegoż papieża i jego kurji w Bolonji, i odtąd też moc jej prawna się datuje. W dawnej Rzeczypospolitej Polskiej metropolja ta podlegała gnieźnieńskiej prawem prymacjalnem, według orzeczenia bulli Leona X *Pro excellenti praeeminentia Sedis apostolicae* z 11 lipca 1515, nadającej arcybiskupom i prymasom gnieźnieńskim urząd legata urodzonego („in toto regno Poloniae una metropolitana Gnesnensis, videlicet principalis ecclesia existit, cui omnes aliae ecclesiae dicti Regni metropolitico iure, ac etiam metropolitana Leopoliensis in terris Russiae ad Regnum ipsum pertinentibus, primatiali iure sunt subiectae“).

Date erekcji *Ann. Pontif.* zaznacza jedynie „28 ag. 1412“, informator zaś A. Battandier'a również nieściśle: „transf. le 24 déc. 1414 ou 28 août 1412“ (ob. np. 1924 str. 238 i 1925 str. 258).

4. (1). Arcybiskupstwo lwowskie.

Z czasów dawnej Polski diecezja lwowska weszła pod zabór austriacki w całości z przydatkiem okrawków pogranicznych diecezji chełmskiej w województwie bełżkiem, łuckiej na Wołyniu, kamienieckiej na Podolu i bakowskiej na Bukowinie, znajdujących się w obrębie nowo utworzonych jakoby „rewindykowanych“

królestw Galicji i Lodomerji. Usiłowano podwójnemu temu królestwu dać głowę duchowną ze strony dworu wiedeńskiego w pierwszej połowie wieku XIX-go, a okresie rządów metternichowskich. Trzej arcybiskupi lwowscy ob. łac. nosili naonczas tytuł prymasa królestw Galicji i Lodomerji, uprawniający ich do przewodniczenia stanom na sejmie galicyjskim, a nadany im dekretem pierwszego cesarza austriackiego Franciszka I z 13 lutego 1817 (byli nimi: Polak zniemczyły X. Andrzej Alojzy hr. Skarbek Ankwicz z Posławic h. Habdank 1815/1833, dziękował on za tę godność sobie daną oraz za przyjęcie duchowieństwa do kolegjum deputowanych stanowych mową w języku niemieckim na sejmie stanów galicyjskich we Lwowie, zagajonym 16. VI. 1817; Niemiec X. Franciszek Ksawery książę Luschin 1834 i Czech X. Franciszek z Pauli Pisztek h. własnego 1835 † 1846); po nich, na złość Polakom, dostał czczy już ten tytuł postanowieniem cesarskiem z 17 czerwca 1848 metropolita ruski X. Michał Lewicki (późniejszy kardynał 1856 † 15. I. 1858).

Arcybiskupi-metropolici lwowscy.

1. X. Józef Bilczewski św. teol. Dr (wiedeński) 1900 17. XII. † 20. III. 1923 (ob. *Nowa Polonia Sacra* T. 2 str. 223/6).

2. X. Bolesław Twardowski Pr. K. Dr (rzymski w Gregorianum, znakomity uczeń kanonisty O. Franc. Wernza T. J., później generała swego zakonu, † 1914). * we Lwowie 18. II. 1864, wyśw. 1886 (data dzienna nigdzie niepodana), seminarjum duchownego prefekt i równocześnie katecheta w semin. nauczycielskiem męskim, następnie kurji metropolitalnej kanclerz, proboszcz i dziekan tarnopolski 1903/1918; J. Św. szambelan tajny nadliczbowy 22. VII. 1902, prałat domowy z przywilejem pontyfikaljów 2. VI. 1908; katedry lwowskiej kanonik i wkrótce prałat scholastyk 1918. Biskup tyt. telmisseński (Telmissus lub Telmessus, teraz Makri, metrop. Miry w prow. Lycji), sufragan lwowski prekon. 14. IX. 1918, ogłosz. 10. III. 1919, kons. 12. I. 1919; wikariusz kapitulny i administrator archidiecezji 1923. Arcybiskup-metropolita lwowski prekon. 3. VIII. 1923, ogłosz. 20. XII. po otrzymaniu palljusza extra consist. 3. XII. ow. r., intron. 11. XI. ow. r. Ś. T. Dr honorowy Uniwersytetu Lwowskiego 16. II. 1924.

Sufragan: vacat.

5. (2). Biskupstwo przemyskie.

Założone około połowy wieku XIV-go (krótco przed r. 1352), jako bezpośrednio Stolicy apost. podległe, od utworzenia metropolji halicko-lwowskiej bullą Grzegorza XI *Debitum pastoralis officii* w Awinionie 13 lutego 1375 zostało do tejże wcielone i stale do niej należy, prawie jednak zawsze przy nowych cyrumskrypcjach ulega mniej lub więcej znacznym zmianom pogranicznym z sąsiednimi diecezjami, lwowską od wschodu a tarnowską z zachodu. Katedra p. w. N. P. Marji i św. Jana Chrzciciela.

Biskupi ordynariusze: 1. X. Józef Sebastjan Pelczar Ś. T. i Pr. K. Dr (rzymski) 1900 17. XII. † 28. III. 1924 (ob. *Nova Polonia Sacra* T. 2 str. 226/230).

2. X. Anatol Nowak. * w Kańczudze diec. przemyskiej 12. X. 1862, kapłan diec. krakowskiej, wyśw. 15. VII. 1885, z wikarjusza w Podgórzu kurji biskupiej notarjusz 1887 i następnie kanclerz oraz kaznodzieja katedr., szambelan honor. J. Św.; katedry krakow. kanonik 1896, prałat scholastyk 1901 i wreszcie dziekan 1913; seminarjum duchownego rektor 1901/13, wikarjusz kapitulny i administrator diecezji po śmierci jej ordynariusza Jana kardynała Puzyny (1895 † 8. IX. 1911), tegoż i jego następcy wikarjusz generalny przez cały czas swego sufragaństwa. Biskup tyt. irenopolitański (Irenopolis metrop. Anazarbo w prow. Cylicja II) prekon. 17. XII. 1900, kons. 30. XII w kościele archiprezb. N. P. Marji; przemyski prekon. 30. IX. 1924, ogłosz. 18. XII, intron. 23. XI ow. r.

Fałszywa data dzienna * 26. IV. w watyk. *Ann. Pont.* i u *Battandier'a*.

Sufragan: X. Karol Józef Fischer. * w Jaśle diec. przem. 13. III. 1847, wyśw. 1869, proboszcz w Tarnowcu 1874, następnie w Dobrzechowie 1884 i poseł dwukrotnie do parlamentu w Wiedniu 1894 i 1895; kapituły katedr. kanonik honorowy 1896, gremjalny 15. IV. 1899, proboszcz-prałat 1923, prałat domowy J. Św. Biskup tyt. malleński (Mallus, Mallotanus metrop. Tarsus w prow. Cylicji I) prekon. 15. IV. 1901, kons. 19. V, wikarjusz generalny, asystent tronu papieskiego 3. VII. 1919; wikarjusz kapitulny i administrator diecezji od 30. III. do 21. XI. 1924 i nadal wikarjusz generalny, hrabia rzymski.

6. (3). Biskupstwo tarnowskie.

Powstałe mocą dekretu konsystorjalnego z 5 września i bullą Piusa VI *In suprema beati Petri cathedra* z 13 marca 1785, z katedrą przy kościele dotychczas kolegiackim Narodzenia N. P. M. w mieście Tarnowie, zostało zwinięte bullą Piusa VII *Indefessum personarum regia dignitate fulgentium* z 13 czerwca 1805, która erygowała nowe biskupstwo kieleckie. Terytorjum tarnowskiego, według orzeczenia bulli tegoż papieża *Operosa atque indefessa* z 24 września 1805, rozdzielono między diecezje przemyską (mianowicie cyrkule-obwody tarnowski i dawniejszy dukielski a teraz jasielski) i krakowską (cyrkule-obwody krakowski, słomnicki, myślenicki — później wadowicki — bocheński i sandecki wraz z dekanatem spiskim). Rzeczywiste rozwiązanie diecezji tarnowskiej nastąpiło 18 września 1807. Część galicyjska diecezji krakowskiej, po odpadnięciu w r. 1809 Krakowa i Kielc od Austrii, przeszła pod bezpośrednią jurysdykcję arcybiskupa lwowskiego (naonczas X. Kajetana Ignacego h. Gozdawa z Kitek Kickiego); dekanat zaś spiski wcielono do nowej diecezji spiskiej. Z ustaleniem stosunków po kongresie wiedeńskim, diecezja tarnowska została wskrzeszona pod nazwą tynieckiej ze stolicą we wsi Tyńcu a katedrą przy pobenedyktyńskim kościele opackim św. Piotra i Pawła apostołów, bullą Piusa VII *Studium paterni affectus* z 20 września 1821; wkrótce jednak przywrócono ją do poprzedniej i już odtąd stałej nazwy i stolicy tarnowskiej bullą papieża Leona XII *Sedium episcopaliū translationes* z 23 kwietnia 1826.

Ann. Pont. przywodzi tylko datę pierwszej erekcji „a. 1785“.

NB. Dekanat spiski (Scepusiensis) nad górnym Popradem, u jego źródeł, należący do diecezji krakowskiej w archidiaconacie sandeckim a w r. 1785 wcielony do nowo utworzonej diec. tarnowskiej, obejmował siedm probostw: Gnezda (Gniazdo), Hobgard, Lubowla Nowa, Lubowla Stara (mtko), Podoliniec, Ruschbach Dolny i Górny (to Drużbaki). W moc dekretów kancelarji nadwornej z 19. I. 1809 L. 749, z 7. VI. 1810 L. 7614 i z 17. I. 1811 L. 402 dekanat ten, po zniesieniu diec. tarnowskiej, włączono do diecezji spiskiej (eryg. w r. 1776), gdzie z kilku innemi parafjami tworzył do czasów wielkiej wojny dekanat lubowski.

Biskup ordynariusz 9-ty z rzędu: X. Leon Wałęga Bak. Filoz. i Ś. T. Dr (rzymski). * w Moszczenicy diec. przemyskiej, w dawnej ziemi bieckiej, 25. III. 1859, wyśw. 24. III. 1883 w Rzymie, we Lwowie seminarjum duchownego prefekt 1885 i wice-rektor 1888; w Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego nauczyciel katechetyki 1888/9, zastępca profesora dogmatyki szczegółowej 1890/1, teologii dogmatycznej docent 1892 i teologii fundamentalnej oraz filozofji chrześcijańskiej profesor nadzwyczajny 1893/7; kanonik katedry metrop. lwow. 1897. Prekon. 15. IV. 1901, kons. w swojej katedrze i intron. 12. V.

Sufragan 1-szy z rzędu: X. Edward Komar Fil. i Św. T. Dr (rzymski). * w Koprzywnicy diec. sandomierskiej 18. I. 1872, kapłan diec. krakowskiej, wyśw. 9. VIII. 1897, ojciec duchowny seminarjum duchownego w Krakowie 1901/14, proboszcz w Osielcu 1915, następnie w Suchy 1917. Biskup tyt. alindeński (Alinda, teraz Demirgi-deressi w metrop. Stauropolis, prow. Caria), prekon. 16. VI. 1921, kons. 11. IX. w katedrze tarnowskiej.
